

A 365 LADE KIRKE

Behandling av prekestol

Wedvik, Barbro

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel A 365 LADE KIRKE Behandling av prekestol	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 40/2017	Publiseringsdato 06.04.2017
	Prosjektnummer 1020980	Oppdragstidspunkt 6.3.2017-6.4.2017
	Forsidebilde Helopptak mot øst. Riksantikvaren 2007	
Forfatter(e) Wedvik, Barbro	Sider 23	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Barbro Wedvik
Prosjektmedarbeider(e) Dagheid Berg, Hanne Moltubakk Kempton, Nina Kjølsern Jernæs
Kvalitetssikrer Ellen Hole

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>Lade kirkes barokke prekestol er datert 1649, skåret av Jens Snekker og staffert av Johan Kontrafeier. Rapporten dokumenterer konserveringsarbeid utført på prekestolen i Lade kirke i mars 2017.</p>
--

<p>Emneord</p> <p>Konservering, restaurering, prekestol, barokk, oljemaling, forgylling, limfarge</p>

Avdelingsleder

Ellen Hole

Forord

I 2007 ble det gjennomført en tilstandsregistrering av inventar i Lade kirke (kirken er datert ca. 1190) av Riksantikvaren v/ Iver Schonhowd og NIKU v/ Brit Heggenhougen for å planlegge konservering av kirkens inventar og kunst.¹ Tilstandsrapporten opplyste at prekestolen i Lade kirke var i dårlig stand. Den 27.10.2016 var Riksantikvaren og NIKU på en befaring for en ytterligere skadevurdering. NIKU v/ Brit Heggenhougen utarbeidet i desember 2016 et forslag til tiltak og tilbud på behandling.² På oppdrag fra Riksantikvaren utførte NIKU konservering av prekestolen i mars 2017. Denne rapporten dokumenterer det utførte arbeidet på prekestolen.

¹ A 365 Lade kirke, Trondheim kommune, Sør-Trøndelag. Tilstandsregistrering av kunst og inventar. NIKU oppdragsmelding 69/4/2007.

² Notat til Riksantikvaren datert 14.12.2016.

Innholdsfortegnelse

1	Historikk.....	7
2	Beskrivelse.....	7
3	Maleteknikk.....	7
4	Endringer og tidligere behandlinger.....	11
5	Tilstand før behandling	12
5.1	Konstruksjon.....	12
5.2	Staffering	14
6	Behandling.....	16
6.1	Festing av løse tredeler	16
6.2	Festing av maling.....	16
6.3	Rensing	16
6.4	Retusjering.....	17
6.5	Anbefalinger	18
7	Materialliste	18

1 Historikk

Prekestolen ble skåret av Jens Snekker og staffert av Johan Kontrafeier i 1649.³ I følge Domenico Erdmann er lydhimlingen fra det påfølgende århundret.⁴ Opprinnelig stod prekestolen på sørsiden i skipet. I en periode har den vært bygd inn i altertavlen. Dagens plassering på nordsiden av skipet med sekundær prekestoloppgang er fra 1898.⁵

2 Beskrivelse

Prekestol med lydhimling og oppgang. Stilmessig tilhører prekestolen brukbarokken. De to sidepanelene som danner oppgangen til prekestolkurven er nyere, og kopierer den opprinnelige stilen, men er uten nisjer med skulpturer.

Mål	cm
Høyde prekestolkurv	170
Høyde oppgang til prekestol	130
Bredde prekestol og oppgang	220
Høyde lydhimling	170
Bredde lydhimling	160

3 Maleteknikk

Undersøkelse av malingslagenes stratigrafi var ikke del av prosjektet, men følgende er observert: Det ligger en hvit grundering over det hele. Grunderingen er ømfintlig for vann og antas å være en kritt/lim-grundering. Farger som antas å være opprinnelige er hvit, hudfarge, okergul, brun, svart, mørk rød, lys grønnblå, lys blå. Det er brukt metallfolier av gull og sølv med lasurer i grønt og rødt. Områder med gull ser ut til å ha gul oker undermaling, sølv har brukket hvit undermaling. De fleste av fargene ser ut å være linoljebaserte. Unntaket er den lys blå malingen på bakgrunnen i buefeldene bak skulpturene som er svært ømfintlig for vann og trolig er limbundet.

Det har vært ulik grad av glans i polykromien, fra matt limfarge til blanke, stedvis laserte, gull- og sølvfolier. Både søylene og den profilerte avslutningen på bordet som danner basen under skulpturene, nå med malte evangelistnavn, har vært marmorerte med røde årer på hvit bunn. Bak søylene, på rammen rundt figurnisjene, har det vært lys grønnblå maling. Metallfoliene er trolig lagt på i olje (oljeforgylling) da det ikke er blitt observert bolus som grunn for polering (vannforgylling). På sølvet kan man se at det er blitt brukt både grønn og rød lasur, mens det så langt kun er observert rød lasur på gull.

Domenico Erdmann skriver i 1938⁶: «Johan Kontrafeiers staffering er delvis overmalt, bl.a. er den blekblå overalt overmalt med mørkt ultramarinblått, og den grønne rammefarve overmalt med altertavlens røde rammefarve fra 1709 – formodenlig da den blev flyttet inn i altertavlen. Den opprinnelige sinnoberrøde blymønje har vært meget klarere og sterkere enn den nu er. Buepartiet bak evangelistfigurene har rødt under den nuværende sortgrønne farve.»

³ http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Lade_kirke. Nedlastet 23.3.2017.

⁴ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirke. Domenico Erdmann, 6.1.1937, s. 3.

⁵ Johan B. Rian: Kirke og folk Strinda bygdebok Bind 2 1947, s. 13

⁶ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirke. Domenico Erdmann, 6.1.1937, s. 3.

Figur 1. Helopptak mot øst. Foto: Riksantikvaren 2007.

Figur 2. Heloptak mot nord. Foto: Riksantikvaren 2007.

Figur 3 Felt Johannes, detalj før behandling. Område med opprinnelig lys blå maling. Foto: NIKU 2017.

Figur 4 Felt Johannes, detalj før behandling. Område der opprinnelige farger er eksponert. Fra venstre: lys grønnblå på kant inn mot felt, rød overmaling over lys grønnblå. Hvit marmorering med røde årer på baksiden av søylen. Marmoreringen er overmalt med grønn maling på søyle over søylebånd og med drueranker på søyleskaftet. Foto: NIKU 2017.

Figur 5 Dru eklase som avslutning på prekestolens løk. Trolig er stafferingen fra etter reparasjon i 1945. Rød lasur på gull, grønn lasur på sølv. Foto: NIKU 2017.

4 Endringer og tidligere behandlinger

1831	Prekestolen ble flyttet fra sørsiden av korbuen og opp til altertavlen. Inngang til koret ble i denne sammenheng flyttet til bak altertavlen. ⁷
1898	Prekestolen fikk sin nåværende plass. ⁸ «Prekestol tatt ned fra altertavle og plassert på nordvegg. [...]. Det nordligste feltet er stilt i plan med feltet ved siden av [...]. Stolen får derved en front mot vest på 4 felter, hvorav de to nordligste, nærmest veggen, er helt nye. Den koblede søyle, som er satt under stolens drueklase, er også ny, 1898.» ⁹ Prekestolen hadde oppgang gjennom ytterveggen. ¹⁰
1944	Evakuering. «Prekestol er løst fra gangen som fører bort til den og er hel og holden tatt ned. Gangen som er ny - antagelig fra 1890-årene – har fått isatt endevegg – brystning mot syd og fungerer inntil videre som prekestol. Baldakinen – prekestolens himmel er også tatt ned» ¹¹
1945	<p>Restaurering ved Ola Seter: «Torsdag 25. september 1945 var eg med å henta tavle og prekestol frem igjen fra Domkirkens kjeller, der tingene ble gjemt under krigen. Begge delene var svært beskidt og svart av sot, røk og støv. De ble begge rensa ute i godt lys. Den polykrome maling er utført i olje, med kridering unner. Etter restaureringen kom de ganske godt frem igjen. Det var en del overmalinger. Verst var en infernalsk ultramarinblå farge overmalt den opprinnelige ganske fine gråblå tone. Den riktige blågrå tone ble satt inn igjen både i tavle og prekestol. Ellers ble fargene konservert, ellers urørte. <u>Prekestolen</u>. Henta fram fra Domkirkens kjeller som tavlen. Rensa ute i godt lys. Konservert. Vakre gråblå farge innmalt igjen. Ellers er fargene urørte. Er som tavlen noe overmalt forskjellige steder. 2 evangelister som var galt plassert, ble satt riktig inn igjen. Den stygge støtten unner pr. stolen ble fjernet. Stolen ble oppsatt med svært solide jern som satt fast i muren. Prekestolens bunn «????» overmalt med grått & som før. Blir avdekket senere. Avsagde store drueklase er reparert. Den avsluttet bunnen, men var avsaga på grunn av støtten. <u>Himlingen</u> over prekestolen hang før alt for høyt, ble senka til riktigere høyde. Innmalt igjen sin riktige blå farge. Består av mange nye deler. Unner er en del marmorering overmalt. Blir fremkaldt senere.»¹²</p> <p>Om prekestolen ved John Tverdahl: «Den er satt på sin plass ved korbuens nordside, men den er dreid noe, slik at feltet nærmest prekestolen møtes i vinkel med dennes felt. Prekestolens felt inn mot korbuen, som er det best bevarte av feltene, kommer da fram slik at det blir synlig, og evangelisten Johannes har atter fått sin rette plass i feltet.»¹³</p>

⁷ Johan B. Rian: Kirke og folk Strinda bygdebok Bind 2 1947, s. 136

⁸ Historieglimt 46 s. 1, <http://lademoenhistorielag.com/Historieglimt%2046%20Lade%20kirke.pdf>

⁹ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirke. Restaureringsforslag. John Tverdahl, 5.3.1938, s. 9.

¹⁰ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirkes restaurering. John Tverdahl 8.1.1946, s. 3.

¹¹ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirke. John Tverdahl 2.11.1944, s. 1.

¹² I Riksantikvarens arkiv: Lade kirke 1945. Restaurering av tavle og prekestol. Ola Seter.

¹³ I Riksantikvarens arkiv: Lade kirkes restaurering. John Tverdahl 8.1.1946, s. 6.

Opprinnelig utforming av prekestolens oppgang er ukjent. Dagens oppgang med inngang gjennom nordvegg, utformet med to nyere felter uten skulpturer, er trolig kommet til ved flyttingen til nordveggen i 1898. Øvre krans, strebebuene samt korset og globen på lydhimlingen ser ut til å være skåret i samme tradisjon som oppgangen og er trolig av samme dato, fra 1898. Noen mindre deler på prekestolen er blitt erstattet.

Som Seter skriver er deler av prekestolen blitt overmalt og det finnes enkelte retusjer. Den blå limfargen er overmalt to ganger, først med mørk blå deretter med lys blå. Hvit bunn med rød marmorering er overmalt med drueranker på hvitt på søylene, og med grønt på øvre del av søyleskaft (ring). Gesimsen under sokkelen til skulpturene som opprinnelig også var marmorert i hvitt med røde årer er overmalt med svart og har fått påskrift med bronsebokstaver. Hvitt smalt listverk er overmalt med rosa, mørke rødt er overmalt med mellomrødt. Lys grønnblått bak søylene er også overmalt med mellomrødt. Det mørknede sølvet er mange steder overmalt med svart. Det er også brukt svart sekundært på kantene av de skårne ornamentene, kanskje som en slags skyggelegging.

Det er ikke observert noe overskudd av lim etter tidligere konsolideringer.

5 Tilstand før behandling

5.1 Konstruksjon

Flere dekorasjonselementer, søyler og skulpturer satt noe løst. På selve prekestolen ble det observert en del brukne og manglende deler, som for eksempel manglende horn og ører på Lukas' okse (Figur 6) og en skadet vinge på Johannes' ørn. Flere fingertupper på skulpturene var slått av. Noen dekordeler manglet (Figur 7). Det ble funnet en liten avbrukket trebit fra kronen på lydhimlingen. Søylene mot østveggen, innenfor Johannes-feltet, hadde et stort innvendig hulrom (Figur 8).

Skulpturene var opprinnelig trolig festet kun med tapping ned i basene, men er blitt sikret med flere spiker slått i fra innsiden av prekestolen i nyere tid (Figur 9).

Figur 6 Oksens venstre vinge (for betrakter) er brukket av. Foto: NIKU 2017.

Figur 7 Dekorelementer - to falske konsoller - manglet på lydhimlingen, på feltet inn mot østveggen. Foto: NIKU 2017.

Figur 8 Hulrom i søyle. Lite hull kunne ses på søylens forside, stort hull kunne ses fra søylens bakside, i speilbildet. Foto: NIKU 2017.

Figur 9 I tillegg til tapping er skulpturer er sikret med nyere spiker slått fra innsiden av prekestolen. Foto: NIKU 2017.

5.2 Staffering

Det var svært mye smuss på prekestolen. Overflaten var støvete og på horisontale flater lå et tykt smusslag over malingen.

Svært mye av malingen hadde mistet festet til underlaget og mye maling var gått tapt. I områder med avskallinger var den hvite grunderingen iøynefallende. En del avskallinger gikk også ned til treverket, men disse dannet vanligvis ikke så stor kontrast til de omkringliggende fargene og var derfor ikke forstyrrende for helheten.

De fleste skadene i polykromien var opp- og avskallinger i varierende størrelser ned til grunderingen. Det var også noen takformede opp- og avskallinger som følger treretningen (Figur 10). Denne skadetypen skyldes trolig aldri kombinert med klimarelaterte bevegelser i treverket; den allerede

og mindre fleksible grunderingen og malingen klarer ikke å følge bevegelsene i treverket ved endringer i luftfuktigheten. Ref. rapport fra Riksantikvaren ved Brønne og Stein, 1983.¹⁴

Svart maling hadde spesielt mange og små opp- og avskallinger og svært dårlig vedheft til grunderingslaget. Årsak er ikke kjent, men kan ha med den svarte malingens sammensetning å gjøre. Eksponert opprinnelig blå limfargemaling var ømfintlig og ble skadet ved minste berøring med fukt.

Malingslaget på de nyere elementene var støvete, men ellers i god stand.

Figur 10 Område med større opp- og avskallinger. Skadebildet var representativt for bakgrunn i feltene. Nyere spiker som sikret skulpturen til nisjen vises i nedre høyre hjørne. Foto: NIKU 2017.

¹⁴ A 356 Lade kirke, Trondheim kommune. Befaringsrapport fra Rest. Kons. Jon Brønne og atelierleder Mille Stein, 14. november 1983.

Figur 11 Område med opp- og avskallinger i rød maling på lydhimling. Foto: NIKU 2017.

Figur 12 Område med mange små opp- og avskallinger i opprinnelig svart maling på nisjevegg bak skulptur. Foto: NIKU 2017.

6 Behandling

Prekestol, oppgang og lydhimmel ble renset for løst støv med myk pensel og støvsuger. I områder med løs maling ble denne festet før videre rensing.

6.1 Festing av løse tredeler

Den løse søylen til venstre for Markus-figuren ble sikret med små kiler av balsatre i øvre og nedre del. En mindre avslått tredel i øvre del av lydhimlingen ble limt fast med fiskelim.

6.2 Festing av maling

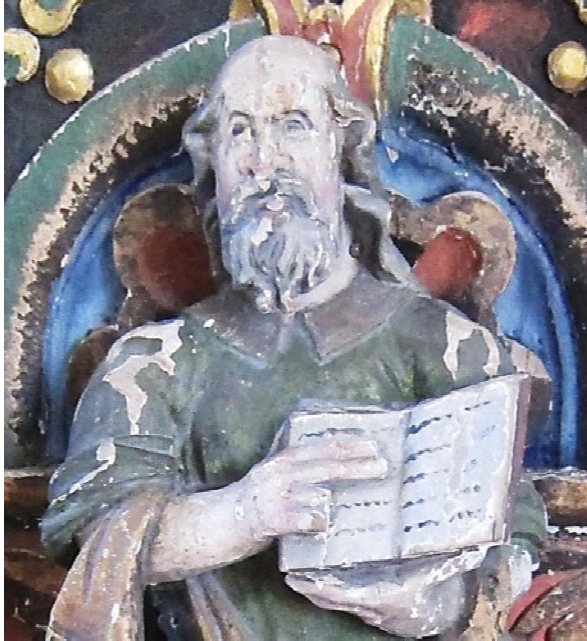
Til festing av løs maling ble det brukt Lascaux medium for konsolidering (LMK) i ren form og blandet 1:1 med vann. I områder med mange mindre opp- og avskallinger ble det flatekonsolidert ved å påføre limet 1:1 gjennom et tynt japanpapir. Større områder med løs svart maling ble konsolidert med denne metoden. Ved behov ble malingen lagt ned med varmeskje på 60 – 70 °C gjennom silikonpapir.

6.3 Rensing

Etter at malingen var festet ble overflaten renset med bomullspinner fuktet med vann eller saliva. Eksponert grundering og blå maling ble ikke renset på grunn av løselighet i vann. De nyere delene ble renset tørt med myke rensesvamper uten tilsetningsstoffer.

6.4 Retusjering

For å gi prekestolen et helhetlig estetisk løft ble eksponert hvit grundering retusjert. Noe bart treverk, der utfall av maling skapte en kontrast som var særlig skjemmende for helhetsopplevelsen, ble også retusjert. Retusjene ble utført med gouache. Retusjene ble hovedsakelig utført som vertikale strekretusjer, både for å kunne skille retusj fra opprinnelig maling og for enklere å kunne justere farge og tetthet i retusjene. På undersiden av lydhimlingen ble det nødvendig å bruke oksegalle for å redusere overflatespenningen ved påføring av retusjmalingsen.

Figur 13 Markus' kappe før retusj. Foto: NIKU 2017.

Figur 14 Markus' kappe etter retusj. Foto: NIKU 2017.

Figur 15 Falsk konsoll før retusj. Foto: NIKU 2017.

Figur 16 Falsk konsoll etter retusj. Foto: NIKU 2017.

6.5 Anbefalinger

Prekestolen henger rett ved kirkebenkene og kan lett bli berørt av menigheten under gudstjenesten og er lett tilgjengelig for renholdspersonalet. NIKU vil gjøre oppmerksom på at mye av polykromien er meget ømfintlig for berøring og spesielt berøring med fukt. Alt vedlikehold, også støvtørking, bør utføres av malerikonservatorer.

Befukteren i koret omtales i befaringsrapporten fra Riksantikvaren ved Brønne og Stein i 1983.¹⁵ De beskriver prekestolen med tydelige tendenser til tørkeskader, at malingen sprekker og flasser av, og at det er viktig at befukteren brukes hele fyringssesongen. Det er ikke kjent for NIKU om det er utført noen klimamålinger som viser befukterens effekt ved prekestolen. Om det ikke allerede er foretatt en slik måling kan det med fordel gjøres.

Vinduene på sørsiden kan med fordel dekkes med UV-film for å redusere lysnedbrytningen på de malte overflatene.

7 Materialliste

Tiltak	Produkt	Beskrivelse	Produsent/forhandler
Festing av maling	Lascaux medium für konsoliderung	Akrylemulsjon	Lascaux, Tyskland
	Aceton	C3H6O	VWR International
Rensing	Svamp	Polyuretan	Arkivprodukter
Retusjering	Gouache farger	Vannløselig maling med lavt innhold på gummi arabicum som bindemiddel	Schmincke, Tyskland
	Oksegalle	Renset oksegalle til å redusere overflatespenning	Schmincke, Tyskland

¹⁵ A 356 Lade kirke, Trondheim kommune. Befaringsrapport fra Rest. Kons. Jon Brønne og atelierleder Mille Stein, 14. november 1983.

Figur 17 Prekestol felt Matheus, før behandling. NIKU 2017.

Figur 18 Prekestol felt Matheus, etter behandling. NIKU 2017.

Figur 19 Prekestol felt Markus, før behandling. NIKU 2017.

Figur 20 Prekestol felt Markus, etter behandling. NIKU 2017.

Figur 21 Prekestol felt Lukas, før behandling. NIKU 2017.

Figur 22 Prekestol felt Lukas, etter behandling. NIKU 2017.

Figur 23 Prekestol felt Johannes før behandling. NIKU 2017.

Figur 24 Prekestol felt Johannes ett behandling. NIKU 2017

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 40/2017

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00